

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

I Yazı

Azərbaycanda İstiqlal Savaşını başladan hadisə

1917-ci il qocaman rus imperatorluğunun son nəfəsi və Rusiya anarxiyasının müjdəçisidir. Bu il dünyanın ən müstəbid hökmdarlarından II Nikolay (1894-1917) taxından endirilmiş və əzəməti ilə sağa-sola qılınc endirən Rusiya imperatorluğu (1721-1917) da süquta uğramışdır. Köhnə taxt-tacı təmsil edən və "Vremennoe pravitelstvo" adını daşıyan müvəqqəti rus hökuməti dağılmağa başlayan imperatorluğun min bir çeşidli millətləri üzərində öz hakimiyyətini qurmağa çalışırdı. Lakin ona tabe olan, nə də qulaq asan vardı. Çünki bu yeni hökumət yanında digər bir qeyri-rəsmi hökumət də vardı ki, bu da "Sovdep" adını alan və rus inqilabındakı anarxizmi dərinləşdirən diqqətəlayiq bir hadisədir. Həmin bu sovdeplər cəbhələri başlı-başına buraxıb mənəviyyətləri pozulmuş rus soldatlarını təşkil etməklə yayıldıkları hər yerdə öz əmrini yeritməyə çalışırdılar. Buna görə də əhali çox vaxt iki, bir-birinə zidd əmrə qarşısında nə edəcəyini özü də bilmədən başını itirib qalmışdı. Artıq heç kəs heç kəsin sözünə qulaq asmırdı. Vəziyyətdən istifadə edən bolşeviklər fəaliyyətlərini genişləndirərək Rusiyanın bəzi böyük şəhərlərində yerləşirdilər. Beləcə anarxiya baş alıb getməkdə idi. Rus soldatları günün günortası çığı içki mağazalarını dağıdaraq küçələrdə sarxos dolaşmaqda idilər və bolşevik agentlərinin təbliğatı nəticəsində günahsız zabitləri gördükləri yerdə öldürməklə yerinə yetirirdilər.

Yavaş-yavaş Qafqaz üzərində də qara buludlar görünməyə başladı. Günü-gündən evdən qorxulu məktublər gəlməkdə idi. Osmanlı İmperiyası cəbhəsini buraxıb qaçan rus və erməni soldatları zəngin Azərbaycan topaqlarına doluşmağa və buraları əllərinə keçirməyə çalışırdılar. Bu vəziyyətdən istifadə edən milli düşüncəli Azərbaycan türklərindən olan tələbələr də darülfünunlarını buraxaraq Rusiyanın hər tərəfindən ana vətənlərinə gəlirdilər. Bir çox hazırlıq işləri görənlər də bunlar idi. Rus və erməni soldatları Osmanlı İmperatorluq ordusundan yeddiyə zərbələrin intiqamını silahsız Azərbaycan türklərindən almağı düşünürdülər. Hər kəs kitabları ilə birlikdə yol çantasına bir-iki tüfəng də qoymuşdu. Çünki onlar artıq bu dəfə millətə elmləri ilə deyil, canları ilə lazım olduqlarını anlamışdılar. Bakıda da dərhal "Qafqaz müsəlmanları tələbələrini komitəsi" toplandı və vaxt itirmədən fəaliyyətə başladı. Vəziyyət o qədər qorxulu idi ki, artıq dayanmaq zamanı deyildi. İlk toplantı qərarı ilə hər tələbə öz şəhərinə gedib orada çalışmalı idi. O zaman qarşıda həllini gözləyən üç məsələ dayanırdı: Qafqaz müsəlmanları qurultayında iştirak, Nargin adasında Osmanlı türk əsirlərini qaçırmaq və hərbi təlim görməmiş Azərbaycan türklərindən əsgər toplamaq. Bunların ən asanı qurultay idi. Qafqazın hər tərəfindən gələn nümayəndələr "İsmailiyyə"nin böyük salonunu doldurmuşdular.

Qafqaz müsəlmanlarının qurultayında 1917-ci ilin aprel ayının 15-20-də eyni mövqedən çıxış etmiş Türk Ədəmi-Mərkəziyyət və Müsəlman Demokrat Müsavat Partiyası 1917-ci il 17 iyun tarixində vahid

ad Türk Ədəmi-Mərkəziyyət Fırqəsi "Müsavat" adı altında birləşdi. Daha sonralar vahid partiya qısaca "Müsavat" adlandırıldı.

Vahid partiyanın Bakı və Gəncə bürolarını əhatə edən 8 nəfərdən ibarət Mərkəzi Komitəsi yaradıldı. Bakı bürosuna Məmməd Əmin Rəsulzadə, Məmməd-həsən Hacınski, Musa Rəfiyev, Mustafa Vəkilov, Gəncə bürosuna isə Nəsim bəy Yusifbəyli, Həsən Ağayev, Şəfi bəy Rüstəmbəyli və Mirzə Mehəmməd Axundov seçildilər.

Bu qurultayda ən sevincli və unudulmaz bir hərəket Şeyxülislam Axund Mehəmməd Əli oğlu Pişnamazzadə və Müfti Mirzə Hüseyn Qayıbzadənin çıxışı idi. Onlar birlikdə kürsüyə çıxaraq birlikdə nitq söylədilər və ikisi də əskidən bəri türk millətinə minlərlə belə gətirən məzhəbciliyin sona çatdığını anlatdılar və qucaqlaşib öpüşdülər.

lərinə atəş açaraq əhalini öldürməkdə və soymaqda idilər. Hər tərəfdə bu məsələ ilə bağlı böyük hazırlıqlar başladı. Hər kəs varını-yoxunu silaha verməyə başladı və el birliyi ilə bu işə girişildi. Hacı Zeynalabdin kimi zənginlərdən para toplandı və İsmailiyyənin bir guşəsində gurultusuz könüllü əsgərlərin qeydiyyatına başlandı. İlk həftədə 50-60 könüllü yazıldı.

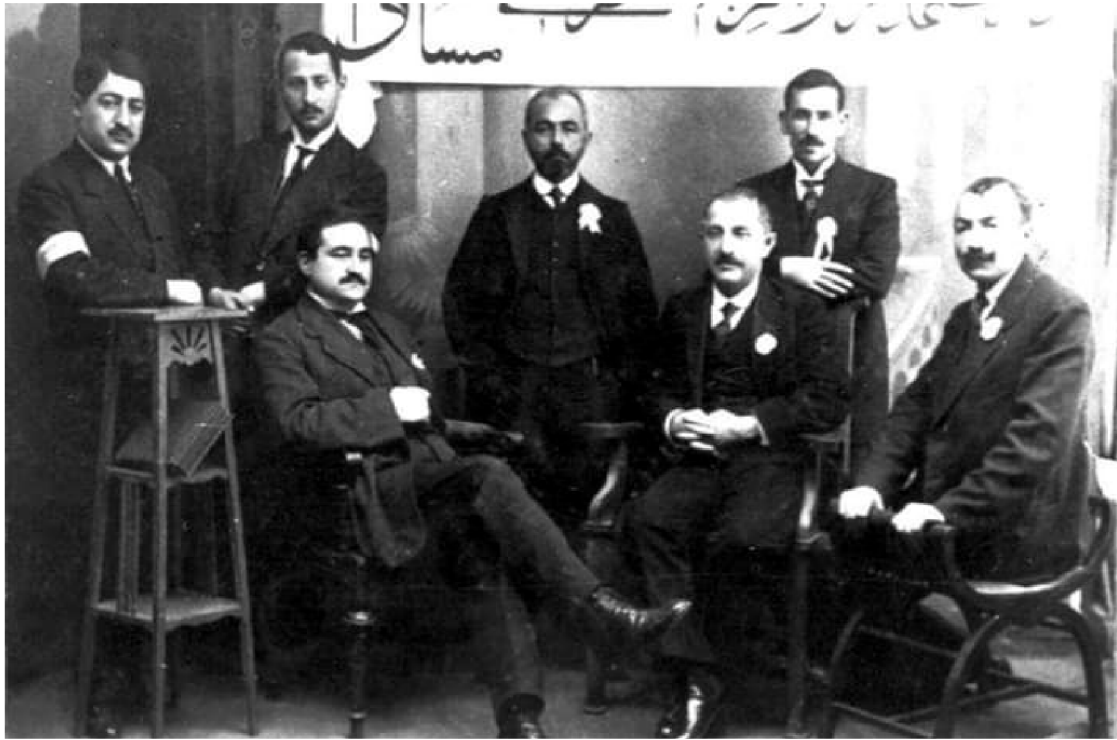
Təşkilatın başında süvari mayoru İsgəndərbəyli dayanırdı. Könüllülərin içərisində dağstanlı qardaşlarımızdan da kifayət qədər var idi. Bakının Çəmbəkənd məhəlləsində bir məktəb binasından təcili olaraq qışla düzəldildi və dərhal əsgəri təlimlər başladı. Ancaq könüllülər silahsız idi. Qışla tapıldıqdan sonra 20-30 yeni əsgər də cəlb edildi. Onların arasında milyonçu Hacı Zeynalabdinin oğlu Mehəmməd də var idi. Bu gənc tələbə millət və istiqlal yolunda özünü qurban etməyə könüllülərin önündə and içdi. Əsgər toplamaq

Aparılan kəşfiyyat nəticəsində bu qışlalarda çoxlu tüfəng və pulemyot olduğu öyrənilmişdi. Bu isə çox mühüm idi, çünki Bakıda silah əldə etmək ümidini artıq itirmişdik. Ermənilər bizdən daha əvvəl dəmir yol stansiyasını ələ keçirərək buradan keçən rus əsgərlərini qarşılayır və onların silahlarını satın alırdılar. Çox təəssüf ki, o zaman ermənilərdə olan qüvvətli milli təşkilatlar bizdə yox idi.

Çox az bir zamanda bu işdə də müvəffəq olduq. Lənkeranın qaralıq, yağmurlu, palçıqlı gecələrindən birində əvvəlcə beledlənməmiş yollarla gizli hucuma keçildi. Bir damla qan axıdılmadan Lənkerana gəndirilən dəstənin əlinə qışlalar keçdilər. Təslim olan rus soldatlarına heç bir şey edilmədi. Yalnız silahları alınıb buraxıldı. Qışlalarla birlikdə Bakıdan göndərilən 80 nəfər əlinə 200-dən çox tüfəng, saysız güllə, 11 pulemyot, yük arabaları, bir neçə əsgəri mətbəx, 40-a qədər minik atı keçdi. Artıq vaxt itirilmədən bu si-

rının altına qoyub, paltarlarına bürünüb yatdıqları halda bu yeni gələn gənclər özləri ilə ipək yorğan-döşəklərini də gətirirdilər. Bunların şıq geyinmələri, inqilab içərisində olan Bakıya tez-tez gedib-gəlmələri, düşmənlərin gözləmələri hər iki tərəfdə də çox pis təsirlər buraxırdı. Hərbi Şuranın üzvü Hacı Zeynalabdin Tağıyevin oğlu Mehəmmədin vaxtsız ölümü fəlakətərimizin başlanğıcı oldu. Hərbi Şuranın üzvü Mirzəz Seyidl Bakıdakı dəfn mərasimində iştirak etməklə gərəvləndirildi. Cənəzə Lənkerandan Bakıya gətirildi. Cənəzə mərasimində zabitlərimizdən leytenant Əsədullazadə ilə 18 əsgərimiz vardı. Bu azlıq belə ruslar arasında çox böyük həyəcan doğurdu. Onlar kirləndirən başlarını itirmişdilər və "tez bir zamanda bu vəhşilərdən belə nizami əsgərlər?"-deyə heyretlərini gizlədə bilmirdilər. Bu hal dişlərinə qədər silahlanmış ruslar, bolşevik rus soldatlarını bərk düşüncəyə saldı. Qara buludlar zaval-

Bolşeviklərin Azərbaycandakı qurbanları

Qurultay ikinci məsələnin də həllinə mane olmadı. Osmanlı əsirlərinə yardım edən gizli cəmiyyət sırf tələbələrini deyildi. Cəmiyyətdə yalnız bir neçə nəfər tələbə var idi. Yüksək təbəqədən olan ailələrin xanımların da bu işə böyük mənfəətləri toxunurdu. Onlar yeməklə bərabər türk əsirlərə bəzi silah və elektrik cib lampaları da daşımaqda idilər.

Gəncə yansı Nargin adası sahilərində pusquda duran gizli təşkilatın qayıqları lampa işarələri ilə adaya yaxınlaşaraq heç kəsi duymaz salmadan bir neçə əsir qaçırırdı. Bir gün 16 zabit qaçırıldı. Zığ burunda bağlanan qayıq gecə dalğalar qoparıb dənizə aparmışdı. Gündüz rus dənizçiləri bu qayıq qazaya uğramış hesab etmiş və bu səbəbdən də rus qəzetləri sevinclə belə bir xəbər çap etmişdilər: "Bu gecə Nargin adasından 16 Osmanlı İmperatorluq ordusu zabiti qaçmaq istəmiş, lakin fırtınanın şiddətindən qayıqları çevrilmiş və onların hamısı həlak olmuşdur. Qayıq Nargin adası sahilərində aşkara çıxarılmışdır". Halbuki həmin vaxtlarda qaçırılmış zabitlər "Cəmiyyəti-xeyriyyə" (İsmailiyyə) binasında istirahətdə idilər. Deməli qaçanların izini Xəzər dənizi yumaşdı. Azərbaycan türklərinin ən böyük dərdi isə silahsızlıq və əsgərlikdə bağlı idi. Halbuki gündən-günə yurdumuzu təhlükə sarmaqda idi.

Cəbhədən çəkilən və türklük əleyhinə təhrik edilən ağılsız, sarxos rus soldatları keçdikləri demir-yol boyunca Azərbaycan türk kənd-

çətin iş deyildi. Könüllü yazılaraq öz millətə xidmət etmək arzusunda olanlar çox idi. Ancaq silah, eyni zamanda zabit yoxluğu böyük nöqsanlardan biri idi. Zabit məsələsini həll etmək üçün polkovnik Tabasaranın rəhbərliyi altında Çəmbəkənddə bir hərbi məktəb quruldu və Rusiyadan gələn tələbələrin bir çoxu oraya yazıldı. Girişilən bu ciddi hazırlıq işləri Bakıda olan Sovdepin heç də xoşuna gəlmirdi. Eyni zamanda ermənilərin də rus soldatları arasında bəzə qarşı apardıqları şiddətli təbliğat aramızdakı gərginliyi bir qat daha artırırdı. Nəhayət, göz önündən çəkilməyə qərar verildi. Ən uyğun yer kimi Lənkeran şəhəri seçildi. Və günlərin bir günü axşama yaxın Lənkeran 80 nəfərə qədər nizamlı əsgər kütləsinə sahib oldu. İlk dəfə olaraq Lənkeran əhalisi sevinclə, göz yaşları içərisində öz milli əsgərlərini salamlayırdı.

Özünü qüvvətli, daha doğrusu silahlı göstərə bilmək üçün 12-13 nəfər silahlı ön sırada qoymuşdular. Minlərcə əhalinin istiqlalçılığını sarması, gurultulu türk əsgəri şərqləri, nizami yürüş, zabitlərin parlaq qılıncı və əhalinin ardı-arası kəsilməyən alqışları heqiqi rəsmi keçidi andırmaqda idi.

Göndərilən 80 nəfərin çoxunun silahsız olduğunu kimə başa düşmədi. Lakin vaxt itirmədən silahlanmağımız lazım idi. Bu isə Lənkeranın iki qışlasında tutan və hər qışlada yüzdən artıq olan rus soldatlarının silahlarını almaq, qışlaları ələ keçirmək hesabına mümkün idi.

lahlarla müvafiq əsgər toplanmağa başladı. Süvari və pulemyot bölükləri yaradıldı. Topçu zabiti milli əsgəri qüvvələrimizdə varda da, yalnız top yox idi. Onu da gözləmədiyimiz yerdən yeni yaranan milli ordu hissələrimizə yetirdi. Bir gün yeni yaranan hərbi birliymizə Lənkeranlılardan sevincli xəbər gəldi. Astarada dəniz limanında ruslar sərhəddən çıxardıqları topları gəmilərə yükləyərək Bakı Sovdepinə (Sovetinə) göndərmək niyyətində idilər. Dərhal Hərbi Şuramız toplandı və toplanan ələ keçirilməsi qərara alındı. Bu qərarın icrasını topçu yüzbaşısı mənşəcə polyak olan mərhum Kaçmaryevski öz üzərinə götürdü və dərhal on iki nəfər seçmə əsgərle Astaraya yollandı. Dan yeri işiqləndə Astaraya çatmışdı. Gəmi yola düşməyə hazırlaşdı. Vəziyyəti yerində qiyətləndirən Kaçmaryevski dərhal gəmini ələ keçirmiş və onun Lənkerana istiqamət almasını əmr etmişdi. Əsgərlərinin bir hissəsi ilə Lənkerana xəbər göndərmiş, özü isə bir neçə əsgərlə gəmidə qalmışdı. Əlində bomba tutaraq ruslara "Gəminin yolunun dəyişdiyini bilsəm, son bombanı top mərmilərinin üstünə atacağam, canına qiyan varsa, ortaya çıxın"- demişdi. Beləliklə, Kaçmaryevskinin top bölüyü də quruldu. Hərbi Şura sədri İsgəndərbəylinin Təşkilatı ad qazandıqdan sonra təəssüf ki, sıralarına bir qisim şıq geyimli, faqət fitnə-fesadlı gənclər də yol tapmağa başladılar. Bakı milyonçularının oğulları quru yerdə, atlarının yəhərini başla-

lı vətənimizin üzərini aldı. Hamımız bellə olan və təsfilatını bildiyimiz qara mart günləri gəldi. Silahsız Azərbaycan türklərinə bu kütləyə, bir neçə zabit və 18 əsgərə qarşı hərbi təlim görmüş ən müasir bolşevik alayları savaşa və soyqırıma başladılar.

Səngərləri birinci gecədən buraxıb gedənlər yenə də o şıq geyimli gənclər oldular. Nizam görməmiş əhalidə daha çox cəsəret və dözm olduğu bu qanlı günlərdə anlaşılırdı. Eyni zamanda Azərbaycanın Muğan çölündə qara yara olan rus kəndləri də rus ordusu ilə birləşərək Lənkerandakı əsgərlərimizə hücum etdilər. Gəncə tərəfdən yardıma gələn savaşa gəlib çata bilmədilər. Aramız kəsilməmişdi. Axşama qədər çəkən qeyri-bərabər savaştan sonra qalan qəhrəman əsgərlərimiz Qacar Dövləti sərhəddini keçmək məcburiyyətində qaldılar və min bir belədən sonra dağınıq bir halda Qacar Dövlətinin Gilan vilayətinə getdilər. Gilandakı Rəşt-Ənzəli yolu ilə Bakıya, rus bolşevik ordularına yardıma gələn rus qüvvələrinin yolunu kəsməyə çalışdılar.

Beləcə, Azərbaycanın istiqlalı uğrunda çalışmanın qanlı səhnəsinin birinci pərdəsi Lənkeran hadisələri ilə bitdi. Bundan sonra fəaliyyət Gəncə tərəfinə keçmişdi və bir neçə ay sonra Azərbaycanın istiqlal ulduzu burada-Gəncədə doğdu.

1918-ci il Mart soyqırımı

Çar ordusuna mənsub olan Osmanlı cəbhəsində savaşa rus və erməni əsgərlərindən ibarət otuz qırx min qədər əsgər öz evlərinə qayıtmaq üçün Bakıya gəlmişdilər. Təyarrəçilər çaxnaşma törətdiklərinə görə bu ordudan qaçan əsgərlər məmləkətlərinə gedə bilmədilər və Bakıda toplanıb qaldılar. Onlar da bunun acısını Bakı əhalisindən çıxarmağa qalxmışdılar. Bu sürətlə Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Kommunası ordusu soyqırım törədərək Bakıda Azərbaycan türklərini və müsəlmanları qırdı. Bu qırğına "bolşevik-müsavat fırqə mübarizəsi" adı verildi və qətl edilənlərin malları yağmalanıb yandırıldı. Martın 31-də başlayan bu qırğın üç gün davam etdi. "İsmailiyyə" deyilən böyük və gözəl milli saray yandırıldı. "Təzə pir" və sair camələr də bombardman edildi. Şəhidlərin miqdarı 20 minə qədər təxmin edilməkdədir. Qətlərdən qurtulanlar ətraf kəndlərə və dağlara çəkildilər. Azərbaycanın istiqlal yolunda ilk qurbanlar burada verildi.

(ardı var)